

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΛΟΓΙΚΗ
 ΚΑΤ'
 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΝ
 ΚΑΙ
 ΤΕΧΝΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Κοινή φράση σινταξ...

ARISTOTE-

LIS ST
Legatoί Πασ

RHETORICORVM
TICAE libri, atq; e
MATVM
AI

EMPIREVM

ΕΓΣΟ
 ΦΥΣΙΚ
 ΑΚΡΟΑΣΕ
 ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤ
 ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΤΠΟ ΤΟΥ ΣΟ
 ΘΕΟΦΙΛ
 ΤΟΥ

ΚΟΡΥΔΑΛΕ

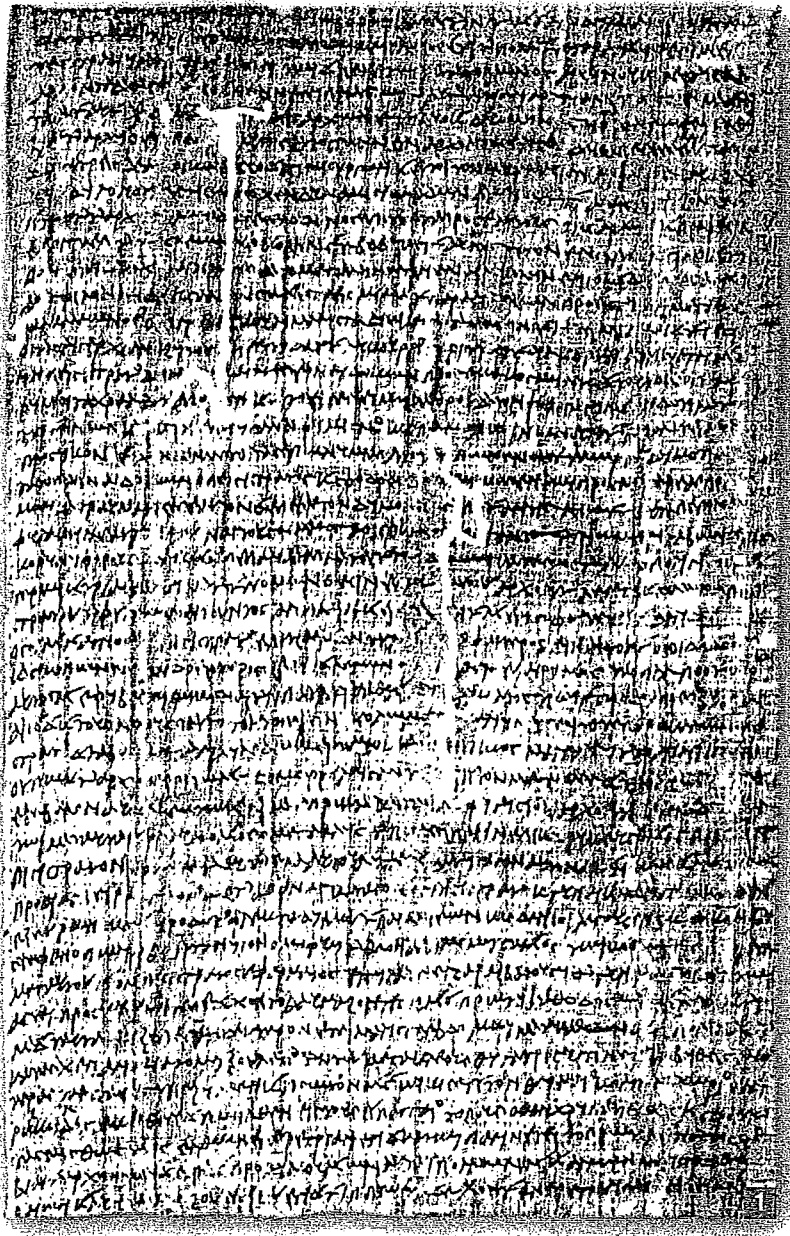
Νῦν τὸ πρώτον ἐκδόθηκα χάριτι τῆς φιλομαθείας
 ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕ
 ΠΙΝΣ ΝΕΑΣ ΓΟΥΤΕΓΙΜΙΑΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΥ
 ΚΥΡΡΙΟΤ
 ΧΡΥΣΑΝΘ

Μετὰ πάσης ἀκριβείας διορθώθη
ΕΠΙΤΑΞΙΑ ΔΕ ΚΥΡΙΑΝΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΑΡΙ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

384 - 322 π.Χ.

Της ΕΛΕΝΗΣ Γ. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ
διδάκτορας Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου
Γλασκώβης, εντεταλμένης λέκτορας
Πανεπιστημίου Γλασκώβης, ειδικής
επιστήμονος Πανεπιστημίου Αθηνών

Τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη ασχολούνται με κεντρικά θέματα που αφορούν το σύνολο της πολιτικής φιλοσοφίας. Το αριστοτελικό κείμενο δέτει με σαφήνεια μερικά από τα πιο βασικά θέματα που αντιμετωπίζει κανείς, όταν ασχολείται με τον τρόπο που οι ανθρώπινες κοινωνίες έχουν οργανωθεί, καθώς και με τον τρόπο διακυβέρνησής τους. Τα θέματα αυτά είναι εξίσου επίκαιρα σήμερα όσο ήταν και στον 4ο αι. π.Χ., όταν ο Αριστοτέλης έγραψε τα *Πολιτικά*. Ομως, παρ' όλο που τα θέματα που ο Αριστοτέλης πραγματεύεται έχουν ενδιαφέρον και σήμερα, χρειάζεται να επισημανθεί ότι αυτά συνδέονται άμεσα με προβλήματα της εποχής του και ότι υφίστανται τους περιορισμούς αυτής. Χρειάζεται, επομένως, να έχουμε υπόψη μας ότι όταν μελετούμε τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη, είναι ανάγκη να μην τα θεωρούμε ανεξάρτητα από το ιστορικό υπόβαθρο του ελληνικού κόσμου του 4ου αι., το οποίο ήταν συνυφασμένο με την ελληνική πόλη-κράτος και όχι με το σύγχρονο έθνος-κράτος.

Η σημασία ωστόσο των *Πολιτικών* του Αριστοτέλη για το σύγχρονο μελετητή της πολιτικής φιλοσοφίας είναι διττή: παρουσιάζει αφ' ενός ενδιαφέρον για τη μελέτη της πολιτικής φιλοσοφίας, αφού το αριστοτελικό κείμενο –εκτός του ότι έχει αξία αυτό καθ' εαυτό– έχει επηρεάσει την ιστορία της πολιτικής φιλοσοφίας, και αφ' ετέρου η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη έχει επιδράσει καθοριστικά στη σύγχρονη αναλυτική πολιτική φιλοσοφία, υπό την έννοια ότι έχει θεωρηθεί από τους κοινοτιστικούς (communitarians) φιλοσόφους ως ο κυριότερος αντίποδας στην πολιτική θεωρία του φιλελευθερισμού (liberalism), και ιδιαίτερα σ' αυτήν του σύγχρονου νεορολισανού φιλελευθερισμού.

Τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη έχουν πράγματι αποτελέσει ένα από τα πιο κεντρικά κείμενα στην πολιτική συζήτηση της σύγχρονης πολιτικής αναλυτικής φιλοσοφίας σχετικά με το βαθμό και τα όρια της ενότητας της κοινωνίας και της ελευθερίας στο κράτος. Στα *Πολιτικά*, αλλά και στα *Ηθικά Νικομάχεια* και τα *Ηθικά Ευδήμεια*, ο Αριστοτέλης διατυπώνει ορισμένες σημαντικές θέσεις αναφορικά με την πόλη, την κοινωνία, την ευδαιμονία, την ανθρώπινη φύση, τη δικαιοσύνη, την ισότητα και τα πολιτεύματα. Οι αντιλήψεις

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

αυτές διαμορφώνουν την πολιτική θεωρία του Αριστοτέλη και έχουν επιρρέσει με τον τρόπο τους, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τη σύγχρονη πολιτική σκέψη και κυρίως τη σύγχρονη κοινοτική θεωρία.

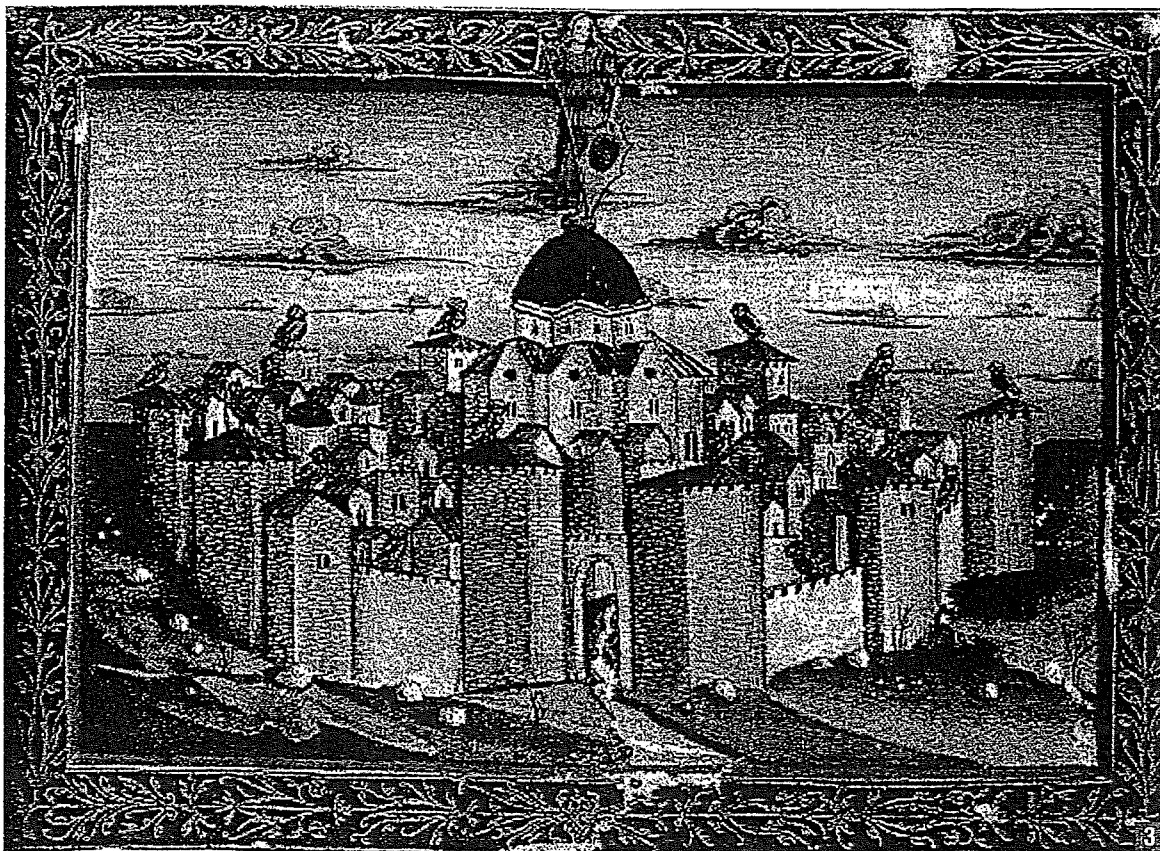
Ο Αριστοτέλης αρχίζει την ανάλυση της πολιτικής επιστήμης στα *Πολιτικά* με τον ισχυρισμό ότι κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινωνίας (πᾶσαν πόλιν ὄρωμεν κοινωνίαν τινα οὖσαν). Η πόλη περιγράφεται ως *κοινωνία*, ως μία ένωση δηλαδή κάποιας μορφής, αυτό που με τη σύγχρονη ορολογία θα ονομάζαμε κοινότητα. Η έννοια της κοινωνίας παίζει σημαντικό ρόλο στην πολιτική θεωρία του Αριστοτέλη, μια και η πόλη (η οργανωμένη πολιτική κοινωνία, δηλαδή το κράτος) θεωρείται ως μία κοινή δραστηριότητα όλων των πολιτών. Ο πρωταρχικός σκοπός (τέλος) της πόλης είναι αυτός του ανθρώπινου αγαθού, της ευδαιμονίας. Ο Αριστοτέλης αρχίζει την επιχειρηματολογία του στα *Πολιτικά* υποστηρίζοντας ότι η πόλη έχει στόχο της την επι-

δίωξη του αγαθού που είναι το κυριότερο από όλα τα άλλα αγαθά. Το συμπέρασμα αυτό στηρίζεται στις εξής τρεις προκειμένες: (1) η πόλη είναι ένα είδος κοινότητας ή συνεταιρισμού (κοινωνία): (2) όλες οι κοινωνίες δημιουργούνται με στόχο την απόκτηση κάποιου αγαθού, και (3) η πόλη είναι η «κυριωτάτη» όλων των άλλων κοινωνιών και περιλαμβάνει όλες τις άλλες. Η πόλη έχει, επομένως, ένα σκοπό, ένα τέλος. Το τέλος της πόλης είναι το ανθρώπινο αγαθό, η αγαθή ζωή, η ευδαιμονία. Μια κοινωνία αποτελεί, κατά τον Αριστοτέλη, μια ομάδα, η οποία συνεργάζεται για χάρη κάποιου κοινού αγαθού. Το κοινό αυτό αγαθό είναι δυνατόν να ποικίλλει από την ιδιοκτησία μέχρι την ευδαιμονία (*Πολιτικά*, 1328a26-b1). Αυτή η έννοια του κοινού αγαθού, το οποίο συγκρατεί την πόλη ενωμένη και την καθιστά κοινωνία, εντοπίζεται επίσης στο 1252b29 των *Πολιτικών*, όπου ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι η πόλη δημιουργείται για χάρη της επιβίωσης, αλλά υπάρχει με σκοπό την ευδαι-

1. Αριστοτελικό χειρόγραφο σε πάπυρο για το πολίτευμα των Αθηναίων (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

2. Ψηφιδωτό με τη μορφή του Αριστοτέλη (Ρωμαιογερμανικό Μουσείο Κολωνίας)

3. Η ιδεώδης
Αθήνα σε
μικρόγραφο
(1500 μ.Χ.) για τα
«Νικομάχεια»
από τον
Reginaldus
Piramus
Monopolitanus

μονία: «γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἔνεκεν, οὐσαν δὲ τοῦ εὖ ζῆν».

Η άποψη αυτή του Αριστοτέλη για το κράτος και την ευδαιμονία σχετίζεται άμεσα με την αντίληψη του για τη φύση. Η αριστοτελική αντίληψη για τη φύση είναι απολύτως τελεολογική. Καθετί που υπάρχει από τη φύση υπάρχει για ένα σκοπό (τέλος) και δεν είναι δυνατόν να κατανοήσουμε τη φύση του χωρίς να κατανοούμε αυτό το τέλος. Ο Αριστοτέλης εφαρμόζει παρόμοια ανάλυση και στα Πολιτικά (1258a18, 1274b39), υποστηρίζοντας ότι η πόλη είναι μία ένωση, ένα σύνολο και όχι μια απλή αθροιστική συγκέντρωση ανθρώπινων όντων. Η ταυτότητα της πόλης συνίσταται στην οργάνωση και στη δομή της. Η οργάνωση της πόλης είναι το πολίτευμά της, και σύμφωνα με αυτήν την έννοια το πολίτευμα λαμβάνει το ρόλο του είδους της πόλης, η οποία σταματά να υφίσταται συγχρόνως με τον τερματισμό του πολίτευματος.

Μία από τις βασικές θέσεις των Πολιτικών είναι

**Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη
έχει θεωρηθεί ως ο κυριότερος αντίποδας
στην πολιτική θεωρία του φιλελευθερισμού**

ότι η πόλη αποτελεί φυσική οντότητα, όπως το ζώο ή ο άνθρωπος, καθώς και ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του πολιτικό ζώο και ότι η πόλη προηγείται του ατόμου. Όλο το κεφ. 2 του πρώτου βιβλίου των Πολιτικών αφιερώνεται άλλωστε στην επιχειρηματολογία υπέρ της φυσικότητας της πόλης: «τῶν φύσει ἡ πόλις ἐστί, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικόν ζῶον» (1253a2-3).

Αρκετό από το σύγχρονο ενδιαφέρον για την πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη οφείλεται σε αυτό που είναι δυνατόν να ονομαστεί ως «η γοητεία του φυσικού». Ο Αριστοτέλης, δηλαδή, εμφανίζεται ως ο υπερασπιστής της φυσικής συνεργασίας ανάμεσα στους ανθρώπους και ως ο αντίπαλος των φιλοσόφων οι οποίοι, όπως ο Τόμας Χομπς (Thomas Hobbes), επιμένουν ότι οι φυσικές ορμές οδηγούν τους ανθρώπους σε σύγκρουση αναμεταξύ τους. Ομως, η αριστοτελική άποψη για τη φυσικότητα της πόλης θα μπορούσε να είναι συμβατή με τη θέση ότι η πόλη είναι ένα τεχνητό κατασκεύασμα, όπως ένα σπίτι. Ο ίδιος ο Αριστοτέλης αναφέρει άλλωστε ότι «αὐτός που πρώτος δημιούργησε την πόλη ήταν ο μεγαλύτερος ευεργέτης από όλους» (1253a29-31): «φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν· ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος».

4. Για τον Αριστοτέλη η κοινωνία είναι μια ομάδα συνεργαζόμενων ατόμων για την επίτευξη ενός κοινού αγαθού. Ανάγλυφο από τη βόρεια πλευρά του Παρθενώνα (Μουσείο Ακροπόλεως, Αθήνα)

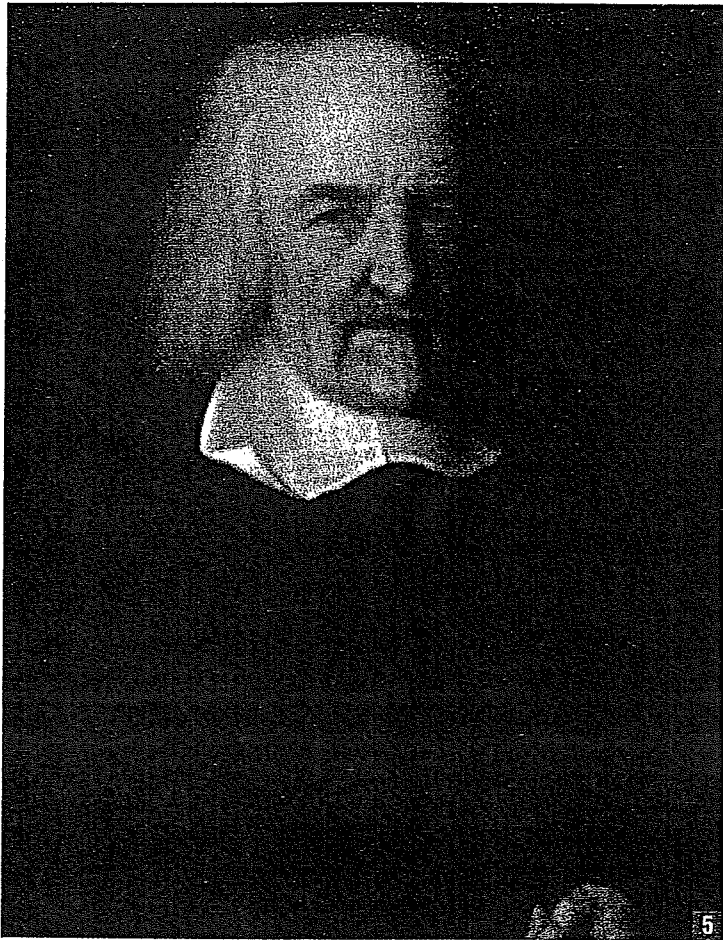
Ο Αλασντάρ ΜακΙντάρ (Alasdair MacIntyre) προσφάτως παρατήρησε ότι, αν και η δήλωση των Μαρξ (Marx) και Εγγκελς (Engels) το 1848 πως το φάντασμα του κομμουνισμού στοιχειώνει την Ευρώπη υπήρξε μια προφητική υπερβολή, στις μέρες μας το φάντασμα του σύγχρονου κοινοισμού στοιχειώνει μόνο τα φιλελεύθερα περιοδικά και τα πανεπιστημιακά τμήματα της φιλοσοφίας και της πολιτικής επιστήμης. Κατά τον ίδιο τρόπο, όμως, είναι δυνατόν κανείς εξίσου να παρατηρήσει ότι ο σύγχρονος κοινοισμός στοιχειώνεται αντιστοίχως από το φάντασμα του Αριστοτέλη. Πράγματι, οι κοινοιστές συχνά επικαλούνται την αυθεντία του Αριστοτέλη και την αριστοτελική ερμηνεία της πολιτικής κοινότητας, όταν παραπονιούνται ότι η σύγχρονη πολιτική ζωή ομοιάζει με την κατάσταση της φύσης, όπως αυτή περιγράφεται στον *Λεβιάθαν* του Χομπς.

Αυτό το είδος κριτικής κατά του σύγχρονου φιλελευθερισμού παρουσιάζεται από το «στρατόπεδο» πολιτικών κοινοιστικών στοχαστών [Αλασντάρ ΜακΙντάρ, Μάικλ Σάντελ (Michael Sandel), Τσαρλς Τέιλορ (Charles Taylor) και Μάικλ Γουόλτζερ (Michael Walzer)]. Οι κοινοιστές έχουν ασκήσει κριτική στο φιλελευθερισμό για τον ατομικισμό που προσβέθει, για την παραμέληση της κοινότητας και για την έννοια της δικαιοσύνης που υποστηρίζει. Μιλώντας αδρομερώς, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο φιλελευ-

θερισμός υποστηρίζει τη θέση ότι «το άτομο έχει προτεραιότητα έναντι της κοινωνίας», ενώ οι κοινοιστές υποστηρίζουν ότι «η κοινωνία έχει προτεραιότητα έναντι του ατόμου».

Ένα μεγάλο μέρος του κοινοιστικού επιχειρήματος στηρίζεται στην προσπάθεια να ανασκευαστεί μία τέτοια αριστοτελική θεωρία ή καλύτερα να δημιουργηθεί μία νεοαριστοτελική θεωρία, που να παρέχει ένα ισχυρό και επαρκές πλαίσιο στήριξης των επιχειρημάτων των κοινοιστών απέναντι στη φιλελεύθερη θεωρία. Ενδεικτικά αναφέρω ένα από τα σημαντικότερα επιχειρήματα του ΜακΙντάρ, του σημαντικότερου άλλωστε σύγχρονου αριστοτελικού κοινοιστή. Ο ΜακΙντάρ στο *After Virtue* χρησιμοποιεί την ιστορική έννοια της «αριστοτελικής ή κλασικής παράδοσης», όπως την ονομάζει, για να στηρίξει το επιχειρημά του για τη σχέση της αριστοτελικής φιλοσοφίας με τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Ο ΜακΙντάρ, ενώ αναγνωρίζει το πόσο σημαντικό είναι για τον αριστοτελι-

Μια κοινωνία αποτελεί, κατά τον Αριστοτέλη, μια ομάδα, η οποία συνεργάζεται για χάρη κάποιου κοινού αγαθού

5. Ο Άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes ο οποίος, σε αντίθεση με τον Αριστοτέλη, πίστευε στη σύγκρουση και όχι στη συνεργασία των ανθρώπων.
6. Ο Θωμάς ο Ακινάτης μεταφύτευσε την αριστοτελική αντίληψη στη δυτική σκέψη

σμό να είναι φιλοσοφικά η πιο ισχυρή προνεωτερική μέθοδος της ηθικής και πολιτικής σκέψης, επιχειρεί να αποδείξει τη φιλοσοφική αξία της αριστοτελικής φιλοσοφίας συζητώντας σε ιστορικές αλήθειες, εφαρμόζοντας μια καθαρώς ιστορικοιστική μεθοδολογία.

Ο ΜακΙντάιρ σαφώς δεσμεύεται να επιτύχει δύο στόχους που σχετίζονται με την ηθική και την πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη: πρώτον, να αναλύσει τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη διά της συνεχούς αναφοράς στα έργα του Σταγίριτη και, δεύτερον, να την παρουσιάσει αφ' ενός ως μια προσπάθεια συγκέντρωσης αυτών που έχουν γραφεί πριν και κυρίως μετά από αυτήν και αφ' ετέρου ως πηγή έμπνευσης και προβληματισμού των φιλοσόφων της εποχής μας. Επιτελεί τον πρώτο στόχο γράφοντας μια σύντομη ιστορία των αρετών και το

δεύτερο επικαλούμενος τον πλούτο της «αριστοτελικής ή κλασικής παράδοσης». Ωστόσο αυτό που έχει πρωταρχική σημασία αφορά τα ιστορικά θεμέλια της ίδιας της έννοιας της αριστοτελικής παράδοσης. Μια σημαντική αντίρρηση κατά της έννοιας της αριστοτελικής παράδοσης, όπως αυτή συλλαμβάνεται και χρησιμοποιείται από τον ΜακΙντάιρ, είναι το κατά πόσον αυτή στηρίζεται όντως σε ιστορικά γεγονότα και όχι σε μια εσφαλμένη μυθική κατανόηση.

Ο ΜακΙντάιρ, όπως άλλωστε και οι άλλοι σύγχρονοι αγγλόφωνοι πολιτικοί φιλόσοφοι –κοινοτιστές ή φιλελεύθεροι– αποτελεί την περίπτωση της σύγχρονης πρόσληψης του αριστοτελισμού και της οικειοποίησης του Αριστοτέλη, που έχει μακρά παράδοση στη Δύση από τον Θωμά τον Ακινάτη μέχρι σήμερα. Η επικαιρότητα της σκέψης του Αριστοτέλη, ιδιαίτερα στο χώρο του πολιτικού στοχασμού, φανερώνει την αξία των αντιλήψεών του όχι μόνο για την ιστορία της φιλοσοφίας, αλλά και για το σύγχρονο πολιτικό στοχασμό γενικότερα.

Η επικαιρότητα της σκέψης του Αριστοτέλη φανερώνει την αξία των αντιλήψεών του για το σύγχρονο πολιτικό στοχασμό

1079-1142

Ο Αβελάρδος υιοθετεί την αριστοτελική διαλεκτική μέθοδο.

1225-1274

Ο Θωμάς Ακινάτης δέχεται την ισχυρή επιρροή της αριστοτελικής φιλοσοφίας.

1261

Μετά την ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, λόγιοι διασώζουν σχεδόν το σύνολο του σωζόμενου έργου του Αριστοτέλη. Στο μεταξύ στη Δύση η «μεταφορά» του αριστοτελισμού γίνεται μέσω μεταφράσεων από τα ελληνικά.

1405-1472

Ο Γεώργιος Σχολάριος Γεννάδιος γίνεται ο βασικός εκφραστής της αριστοτελικής παράδοσης στο Βυζάντιο, αντιστρατευόμενος τους πλατωνιστές λογίους και προσωπικά τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα.

1453

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης οι αριστοτελικές σπουδές αναπτύσσονται στην Ιταλία από τους λόγιους της Αναγέννησης.

1454

Ο Γεώργιος Σχολάριος Γεννάδιος ανασυγκροτεί την Πατριαρχική Ακαδημία. Ο αριστοτελισμός βρίσκεται στο επίκεντρο των φιλοσοφικών μαθημάτων της.

1468

Ο καρδινάλιος Βησσαρίων παραχωρεί την προσωπική του βιβλιοθήκη μαζί με πλήθος χειρογράφων της αρχαιοελληνικής γραμματείας στη Μαρκανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας.

1495-1498

Στο τυπογραφείο του Άλδου Μανούτιου εκδίδονται έργα του Αριστοτέλη

1531

Στη Βασιλεία ο Ερασμος εκδίδει τα

άπαντα του φιλοσόφου. Την ίδια περίπου εποχή στην οθωμανοκρατούμενη Ανατολή ο Χριστόφορος Κοντολέων χαρακτηρίζεται ως ο σημαντικότερος αριστοτελικός φιλόσοφος.

1574-1646

Ο Θεόφιλος Κορυδαλέας γίνεται ο ουσιαστικότερος σχολιαστής του αριστοτελικού έργου στη μεταβυζαντινή περίοδο. Γύρω από τον Κορυδαλέα

συγκροτείται ομάδα λογίων

που ασχολείται με την ερμηνεία και το σχολιασμό του έργου του κλασικού φιλοσόφου.

1625-1640

Ο Κορυδαλέας αναλαμβάνει τη διεύθυνση της Πατριαρχικής Ακαδημίας και προωθεί το νεοαριστοτελισμό. Η ρητορική αποτελεί το επίκεντρο της διδασκαλίας.

1760-1821

Το κίνημα των Ελλήνων λογίων που ασπάζονται τις αρχές των ευρωπαϊκών φώτων (νεοελληνικός διαφωτισμός) περιθωριακά συνδέεται με την καθόλου αριστοτελική παράδοση. Οι πραγματείες περί ηθικής και ρητορικής είναι οι περισσότερο ελκυστικές προς τους Έλληνες λογίους.

1821-1822

Ο Αδαμάντιος Κοραής εκδίδει και προλογίζει τα *Πολιτικά* και τα *Ηθικά*.

Χαλκογραφία
βασισμένη σε
προτομή του
Σταγίριτη